

УДК 37.01

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi52.404>

Дереш В. С.*,
orcid.org/0000-0003-3740-7288

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті розглянуто теоретичні аспекти деструктивної поведінки підлітків. Визначено, що деструктивність притаманна кожній людині, але в перехідний вік проявляється найбільш виражено. Розкрито характерні особливості деструктивної моделі поведінки неповнолітніх та відзначено, що така поведінка притаманна підліткам з низьким ступенем соціалізації, які уникають соціуму та погано адаптовані до умов суспільства. З'ясовано, що деструктивна поведінка є полідетермінованим явищем, тому що зумовлена системою взаємопов'язаних чинників.

У статті проаналізовано типи деструктивної поведінки підлітків та форми їх прояву. З'ясовано, що зовнішньо деструктивна поведінка має асоціальне спрямування, адже направлена на руйнування прийнятих у суспільстві соціальних норм поведінки. Підліток протиставляє себе тим моральним, етичним чи культурним нормам, які діють у суспільстві. Формами прояву зовнішньо деструктивної поведінки підлітків є лихослів'я, порушення соціальних норм і правил, моральне приниження інших, вандалізм, екоцид, жорстоке поводження з тваринами, яке може призвести до їх смерті, навмисне нанесення фізичної шкоди людям тощо.

Визначено, що внутрішньо деструктивний тип поведінки підлітків (аутодеструктивна поведінка) спрямований на саморуйнацію особистості та її дезінтеграцію. Така поведінка проявляється в таких формах: комп'ютерна адикція та ігроманія, відхилення в харчовій поведінці, хімічні адикції, зміна зовнішності засобами видозміни тіла, ризиковані вчинки, аутоагресія, ризикована статевая поведінка, суїцидальна поведінка тощо. Як окремий тип деструктивної поведінки підлітків виділено деструкції неповнолітніх в освітньому середовищі.

Розкрито зміст основних індикаторів деструктивної поведінки підлітків, якими є психологічні зміни особистості і зміни у зовнішньому вигляді дітей та їхній поведінці.

Ключові слова: підлітки, деструктивна поведінка, ризиковані вчинки, девіантна поведінка, адикції, асоціальне спрямування, аутодеструктивна поведінка, аутоагресія, булінг.

Постановка проблеми. Підлітковий вік може настільки сильно змінити людину, що її важко впізнати навіть найріднішим людям. Ніби нещодавно це була мила дитина, яка добре навчалася, слухалася батьків, із задоволенням відвідувала гуртки та спілкувалася з друзями, співпереживала іншим тощо. І в одну хвилину відбулися зміни: підліток став бунтівником з ризикованою поведінкою, що загрожує як самій дитині, так й іншим. Зрозуміло, що у підлітковому віці інформація обробляється мозком інакше, ніж у дорослої людини, проте не можна всю відповідальність за поведінкові зміни підлітків перекладати на вікову фізіологію. Ризиковані дії підлітків, які несуть небезпеку здоров'ю і життю, можуть бути проявом деструктивної поведінки, тому батьки, педагоги (насамперед класні керівники) і фахівці психологічної служби закладів освіти мають об'єднати свої зусилля у виявленні причин деструктивної поведінки підлітків і визначенні конкретних шляхів її подолання.

Аналіз досліджень. Проблема деструктивної поведінки підлітків є актуальною як у нашій країні, так і за кордоном. Досить часто деструктивну поведінку підлітків плутають з імпульсивною поведінкою і ризиковані вчинки пояснюють як норму для дітей цього віку, тому є необхідним ознайомлення з особливостями та індикаторами деструктивної поведінки підлітків.

*© Дереш В. С.

Дослідженню проблеми відхилень поведінки в різних наукових галузях присвятили свої роботи такі українські і зарубіжні дослідники: О. Адамович, Л. Даукша, Е. Дюркгейм, О. Змановська, І. Іванюк, Ю. Клейберг, А. Реан, Т. Спіріна, Ю. Удовенко, З. Фрейд, Е. Фромм, О. Чуйко, Л. Шнейдер, О. Швед та ін. Вивченням булінгу займалися науковці та практики Т. Журавель, М. Лехолетова, Т. Лях та ін. У працях В. Лютого, Н. Пашко, А. Самойлова, В. Соловйової, О. Сорокіної, В. Суліцького, Л. Чепенко та ін. розкриваються різні аспекти прояву деструктивної поведінки та її профілактика. Однак варто більше уваги приділити індикаторам, чинникам та типології деструктивної поведінки, що дозволить батькам і педагогам вчасно розгледіти проблему, яка виникла, і надати підліткам необхідну підтримку.

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти деструктивної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Деструктивність притаманна кожній людині, але проявляється в складні переломні моменти. Таким моментом є перехідний вік, коли до психологічних і фізіологічних проблем додаються посилене навчальне навантаження у середній школі і ускладнення взаємостосунків із батьками. Крім цього, дорослішаючи, діти хочуть почувати себе «крутими», «своїми» у компаніях однолітків, бути взірцем для наслідування, тому найчастіше стають залежними від інтернету (соціальних мереж) та онлайн-ігор; мають ризиковану поведінку та беруть участь у булінгу. Деструктивна поведінка стає взірцем для наслідування та набуває все більшого прояву і популярності в підлітковому середовищі. Вона притаманна дітям саме цього віку, адже підлітки хочуть самоствердитися в соціумі і відчутти себе «зовсім дорослими».

Деструктивна поведінка є різновидом девіантної поведінки, яка є більш ширшим поняттям і «є системою вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятих норм, ролей та стереотипів (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо)» [6, с. 44]. Дослідники розуміють деструктивність як «особливість особистості, руйнівний вплив індивіда на себе чи зовнішній світ» [3] та розглядають деструкції як «практичні або вербальні прояви внутрішньої діяльності індивіда, спрямовані на руйнування будь-чого» [8, с. 77]. Даючи визначення поняттю «деструктивна поведінка», учені наголошують, що це «руйнівні дії підлітка (вербальні чи практичні), які можуть бути спрямовані на самого себе або зовнішній світ і проявлятися в нападах агресії, гніву чи ворожості» [4, с. 7]. Отже, деструктивна поведінка має руйнівний характер, руйнує як саму особистість, так і стосунки з іншими людьми та може мати негативний психологічний чи фізичний вплив на людину.

Особливостями деструктивної моделі поведінки є те, що вона не відповідає соціальним нормам, які діють у суспільстві, та викликає у переважній більшості людей негативну оцінку. Деструктивна поведінка є відповіддю на певну ситуацію і виникає у людей з низьким соціально-адаптаційним потенціалом і негативною спрямованістю мислення. Вона обов'язково несе небезпеку як самій особистості, так і іншим та має певні індивідуальні риси [3]. Отож, деструктивну модель поведінки мають особи з низьким ступенем соціалізації, які уникають соціуму та погано адаптовані до умов суспільства.

Деструктивна поведінка є полідетермінованим явищем, тому що зумовлена системою взаємопов'язаних чинників. Існують різні класифікації таких чинників. Так, деякі дослідники (О. Безпалько, О. Ворона, А. Капська, В. Оржеховська, М. Фіцула та ін.) виділяють соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні та біологічні чинники, які впливають на підлітків та зміну їхньої поведінки на деструктивну [5, с. 28]. Інші науковці (О. Адамович, Л. Даукша, Ю. Клейберг та ін.) усі причини деструктивної поведінки підлітків розділяють на соціальні (соціально-економічні, політичні, культурні умови, у яких перебуває людина;), психолого-педагогічні (вплив різних інститутів виховання на формування особистості), особистісні (вибіркове ставлення особистості до прийнятих у суспільстві норм і цінностей, до батьків і педагогів, однолітків та до власних ціннісних орієнтацій, своїх здібностей, самоконтролю поведінки) та індивідуально-психологічні (зумовлені генетично, які ускладнюють

соціалізацію та адаптацію у соціумі) [1]. Досить цікавою є класифікація чинників, які обумовлюють формування деструктивної поведінки підлітків, які диференціював А. Самойлов: медико-біологічні (вроджені і набуті захворювання, які провокують відхилення в поведінці), індивідуально-психологічні (особливості типу темпераменту, характеру, емоційно-вольової і мотиваційної сфер тощо), патогенне сімейне виховання, негативний досвід міжособистісних стосунків із однолітками і дорослими; несприятливі чинники соціокультурного середовища [5, с. 30-32]. Заслужує уваги і класифікація чинників деструктивної поведінки, яка, як і попередня, окремим чинником виділяє неблагополучне сімейне середовище. Розкриємо характеристику чинників більш детально: суспільні масові відхилення, адикції, девіації (розповсюджені у суспільстві масові відхилення, які демонструють у ЗМІ і пропагують різного роду залежність: алкогольну, наркотичну, тютюнопаління, насилля та агресію тощо); ситуативні відхилення (популяризація низькоморальних вчинків, корупції, гонки за багатством; зміна вектора цінностей на збагачення; маніпулювання людьми); перебування дитини в середовищі, де прагнуть її дії дискредитувати, підірвати авторитет чи зіпсувати репутацію (дитина-підліток починає проявляти агресію, намагаючись вижити в такому середовищі); самоствердження за рахунок інших (коли підліток невпевнений у власних силах, має занижену самооцінку, то прагне самоствердитися за рахунок приниження однолітків чи менших дітей; дуже часто такі підлітки стають організаторами булінгу у шкільному середовищі); негативний вплив сімейного середовища (у дитини змалку формується світосприйняття відповідно до основ, закладених батьками. Якщо в родині панує гармонія у стосунках між усіма членами сім'ї, то таку модель поведінки дитина і буде засвоювати. І навпаки. Без тепла і любові, підтримки та розуміння у людини змалечку закладаються деструктивні основи); відчуття уседозволеності та відсутність покарання за порушення правил і норм, які діють у суспільстві (трапляється, що у сім'ї настільки потокають дитині у всьому, що у неї формується неправильне уявлення про існуючий суспільний устрій. Це негативно впливає на соціалізацію дитини в соціумі та формування її особистості); негативна спадковість [7].

Як бачимо, усі класифікації чинників, що впливають на формування деструктивної поведінки підлітків, схожі між собою і різняться лише певною класифікаційною ознакою, тому дуже важливим є знання, розуміння та випереджальне виявлення батьками і педагогами цих чинників для врахування їхнього впливу на становлення молоді особистості та проведенні первинної профілактики деструктивної поведінки підлітків. Крім цього, дорослим необхідно знати, які існують типи деструктивної поведінки підлітків. Залежно від цілей спрямування (зовнішніх і внутрішніх), деструктивна поведінка поділяється на два типи: зовнішньо і внутрішньо деструктивна поведінка [4, с. 7].

Перший тип деструктивної поведінки має асоціальне спрямування, адже направлений на руйнування прийнятих у суспільстві соціальних норм поведінки. Підліток протиставляє себе тим моральним, етичним чи культурним нормам, які діють у суспільстві. Виникає протиріччя між існуючими нормами і правилами та тими, якими керується дитина-підліток. Це може призвести до небезпеки як для самого підлітка, так і для інших людей. У подальшому підліток з деструктивною поведінкою цього типу може перейти межу правових норм, тобто його поведінка може стати антисоціальною і за неї треба буде нести юридичну відповідальність (цивільну, адміністративну чи кримінальну) [2]. Формами прояву зовнішньо деструктивної поведінки підлітків можуть бути лихослів'я; порушення соціальних норм і правил (ігнорування правил поведінки у школі і обов'язків школяра, агресивна поведінка, втечі з дому, безпритульність і бродяжництво, брехня); моральне приниження (булінг та конфліктна поведінка); вандалізм (псування матеріальних, історичних і культурних цінностей, створення непристойних графіті); екоцид (руйнування екосистем, забруднення природного середовища тощо); жорстоке

поводження з тваринами, яке може призвести до їх смерті; навмисне нанесення фізичної шкоди людям (бійки, хуліганство, вбивства) [1, с. 7].

Внутрішньо деструктивний тип поведінки підлітків (аутодеструктивна поведінка) спрямований на саморуйнацію особистості та її дезінтеграцію. Аутодеструктивна поведінка має складну структуру і включає в себе адиктивну, аутоагресивну (суїцидальна і самопошкоджуюча поведінка), соціально-пасивну і ризиковану поведінку [1, с. 79]. Така поведінка проявляється у таких формах: комп'ютерна адикція та ігроманія (залежність від ігор офлайн чи онлайн); відхилення в харчовій поведінці (анорексія, булімія та ін.); хімічні адикції (вживання алкоголю чи наркотичних речовин, тютюнопаління); зміна зовнішності засобами видозміни тіла (пірсинг, шрамування, татуювання та ін.); ризиковані вчинки (руфінг, зацепінг, дигерство, паркур та ін.); аутоагресія (нанесення собі порізів, опіків тощо); ризикована статеві поведінка (проституція, безладні статеві стосунки); суїцидальна поведінка (найвищий прояв аутоагресії – самогубство) [4, с. 8]. Усі ці форми деструктивної поведінки несуть у собі непоправну моральну шкоду підліткам і загрозу їхньому життю та здоров'ю. У майбутньому, щоб позбутися проявів і наслідків такої поведінки, потрібно буде проводити вторинну і третинну профілактичну роботу, залучаючи як батьків, найближче оточення дітей і педагогів, так і вузьких спеціалістів із різних сфер діяльності для комплексної допомоги неповнолітнім клієнтам.

Як окремий тип деструктивної поведінки підлітків виділяють деструктивну поведінку в освітньому середовищі. Вона проявляється в таких формах: недотриманні правил школяра; нанесенні шкоди шкільному майну; навмисних агресивних діях стосовно учасників освітнього процесу (булінг, кібербулінг); невизнанні шкільних авторитетів та протидії їм; саморуйнуванні [4, с. 8]. Деструктивна поведінка підлітків у школі негативно впливає на усіх учасників освітнього процесу, тому що діти не можуть повноцінно сприймати навчальний матеріал, а педагоги повинні постійно стримувати школярів з деструктивною поведінкою і не мають змоги продуктивно працювати. У школі деструктивна поведінка підлітків створює атмосферу непокори і всездозволеності, якщо педагоги і керівництво загальноосвітнього закладу дистанціюються від цієї проблеми і роблять вигляд, що все добре. У такому закладі освіти про безпечне шкільне середовище взагалі не може йти мова. Адже під негативний вплив булера підпадають не тільки його жертви, але і спостерігачі, і він сам, тобто усі учасники булінгу страждають від такої поведінки. Як бачимо, деструктивна поведінка підлітків насамперед негативно впливає на саму дитину, руйнуючи її здоров'я (як фізичне, так і психологічне) та формує підґрунтя для девіацій у дорослої людини. Складність профілактики деструкцій підлітків полягає в тому, що неповнолітні вважають свою поведінку нормальною і не бачать ніяких проблем, тому важливо, щоб батьки і педагоги знали, на які особливості поведінки підлітків слід звернути увагу, щоб вчасно виявити прояви деструктивної поведінки і надати допомогу школярам.

Індикаторами деструктивної поведінки підлітків можуть бути як психологічні зміни особистості, так і зміни у зовнішньому вигляді дітей та їхній поведінці [4; 7]. Для кращого розуміння цих індикаторів розглянемо їх більш детально. Що стосується психологічних ознак зміни поведінки підлітків на деструктивну, то у дітей можуть з'явитися такі психологічні особливості: не реалізується повністю комунікативна функція, адже підліток спілкується із окремими дорослими, а друзів немає; прагнення бути у центрі уваги і задля цього підлітки готові на все; втрачається здатність співпереживати іншим людям, діти стають «черствими», їм байдуже, у кого які проблеми існують, головне – забезпечити власні потреби; зникає емоційний контакт із однокласниками, підліток намагається показати свою «безстрашність» у стосунках із дорослими; у освітньому середовищі підліток стає «чужим» як для однолітків, так і для педагогів; під час спілкування відсутній зоровий контакт; підліток зацікавлюється на негативних емоціях, стає схильним до депресій; виникає зацікавленість смертю; можуть з'явитися психосоматичні розлади, наприклад, часте кліпання очима, покашлювання, смикання

головою чи плечима, обкушування нігтів тощо; посилення тривожності чи збудливості, що переходить у прояви грубості і агресії.

У зовнішньому вигляді підлітків також можуть відбуватися негативні зміни, які мають насторожити дорослих: відсутність інтересу до своєї зовнішності, але застосування деструктивної символіки на одязі та взутті; ознаки травм на тілі підлітка (подряпини, синці, рани); забруднені аерозольною фарбою руки та одяг (після нанесення графіті); наявні у неповнолітніх матеріальні цінності та гроші, появу яких не можуть пояснити (це може бути плата за розповсюдження наркотиків чи результат вимагання). Педагогам освітнього закладу варто ретельно придивитися до підлітків, які мають такі зміни у зовнішності, і провести профілактичну роботу як з неповнолітніми, так і з їхніми батьками. Слід зауважити, що варто непокоїтися, коли є поєднання декількох з вищезазначених змін у психіці підлітків. Якщо ж спостерігаються окремі ознаки зміни поведінки, то їх причина криється в іншому (наслідування моди тощо).

Зовнішніми ознаками зміни поведінки підлітків на деструктивну є такі: різні форми прояву пасивного протесту (відмова розмовляти з батьками, голодування, втеча з дому тощо); різка негативна зміна поведінки у школі (втрата інтересу до улюблених навальних занять, систематичні спізнення на уроки та пропуски навчальних занять, небажання відвідувати гуртки і секції); втягування у суперечку людей з будь-якого приводу (при цьому підліток впевнений у своїй «правоті», навіть тоді, коли розуміє, що опонент має рацію); часте використання прийому узагальнення для відстоювання своєї точки зору; отримання задоволення від руйнування особистих кордонів людей, які оточують неповнолітніх; використання сарказму як інструменту для образи співрозмовника; застосування газлайтингу для маніпуляцій іншими; проектування недоліків власної поведінки на інших; прояви маніпулювання, тріангуляції (затягування у суперечку і нав'язування своєї точки зору); зацікавленість насильницькою і агресивною поведінкою у соціумі та ЗМІ; розповсюдження фото, відео деструктивного змісту в соціальних мережах; деструктивне розв'язання конфліктів, участь у булінгу; підпорядкування людей своїй волі через загрози і контроль; навмисне псування чужого майна; участь у розвагах з підпалами, вибухівкою тощо; агресивні нотатки та малюнки у зошиті стосовно інших людей; неусвідомлюване малювання страшних картинок загрозливого змісту чи суцільне штрихування паперу; участь (організація) у неформальних організаціях асоціального спрямування; прояви адикцій (алкогольної, наркотичної чи ігрової); насилля стосовно тварин і людей; наслідування асоціальних проявів поведінки «авторитетних» для підлітка людей; наявність у підлітків матеріалів, що використовуються для закладки наркотичних речовин; застосування у лексиці підлітків специфічних слів та виразів, притаманних кримінальному середовищу тощо [4; 7]. Якщо відбувається поєднання декількох ознак психологічних змін особистості, змін у зовнішньому вигляді підлітків та їхній поведінці одночасно, то дорослим потрібно бити на сполох і об'єднувати свої зусилля в допомозі неповнолітнім. Також потрібно звернути увагу на систематичність і повторюваність деструктивних дій, що вказує на рівень (глибину) деструктивної поведінки дітей. На початковому рівні у поведінці підлітків виявляються поодинокі ознаки деструктивної поведінки; ускладнений рівень характеризується посиленням як кількості, так і частоти та тривалості прояву ознак такої поведінки; екстремальний рівень передбачає, що деструктивна неповнолітніх несе безпосередню загрозу як самим дітям, так і іншим. Отже, якщо відхилення в поведінці мають системний характер, то це не «особливості і недоліки» підліткового віку, а прояв деструктивної поведінки особистості.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що деструктивна поведінка підлітків може бути зовнішнього і внутрішнього спрямування та мати різні форми прояву. Для успішної профілактичної роботи з неповнолітніми необхідно знати, що саме впливає на формування деструктивної поведінки підлітків. Розвиток деструктивної поведінки зумовлюється не одним конкретним чинником, а їхньою взаємопов'язаною системою. Це також потрібно враховувати у роботі з неповнолітніми.

Батьки і педагоги повинні розрізняти індикатори прояву зміни поведінки на деструктивну. Такими індикаторами може бути емоційна нестабільність підлітків; неприйняття себе такими, які є насправді; відсутність відчуття власної значимості і цінності та здатності контролювати свої дії і вчинки; відчуття покори перед життєвими обставинами; деструктивне вирішення конфліктів; відсутність власної точки зору або навпаки, неприйняття чужої думки; імпульсивна поведінка; категоричність; максималізм; підвищена тривожність; втрата цінності життя, неадекватна самооцінка тощо. Дорослим варто розуміти, що випереджальне виявлення індикаторів зміни поведінки підлітків на деструктивну допоможе змінити не лише життя молодих людей на краще, але і все наше суспільство. Адже соціальними наслідками деструктивної поведінки дітей може бути формування суспільства, у якому панує насилля, агресія, де нормою є девіації і розповсюджені захворювання внаслідок різноманітних адикцій. Звісно, економіка країни з такими громадянами не буде розвинутою, адже усі вищезазначені проблеми потребують коштів на їх розв'язання, тому педагогам і батькам потрібно звернути увагу на профілактику деструктивної поведінки підлітків як умову повноцінного становлення особистості.

Отже, ураховуючи причини, особливості кожного типу та форми прояву деструктивної поведінки підлітків, батьки і педагоги можуть вчасно прийти на допомогу дітям і попередити перехід деструктивних думок неповнолітніх у деструктивну поведінку. Аналіз різних чинників ризику деструктивної поведінки та вчасне виявлення індикаторів деструкції сприяє налагодженню індивідуальної соціально-педагогічної і психологічної роботи з підлітками та визначає основні аспекти профілактичної роботи в закладі освіти, що потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Даукша Л. М., Адамович О. В. Взаємозв'язок схильності до деструктивної поведінки та емоційного інтелекту підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2021. Вип. 4. С. 77-84. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-4-10>.
2. Правопорушення і злочини дітей: відповідальність дітей та їх батьків. URL: <https://ngaleshynska-gromada.gov.ua/news/1625746960/>
3. Прийоми конструктивної та деструктивної взаємодії у конфлікті. URL: <https://alexus.com.ua/prijomi-konstruktivno%D1%97-ta-destruktivno%D1%97-vzayemodi%D1%97-u-konflikti/>
4. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. / Т. Журавель та ін.; за ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О. Д., 2022. 144 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41510>
5. Самойлов А. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2017. 282 с.
6. Самсін І. Л., Гачак-Величко Л. А. Основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Вип. 28. С. 43-47. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/385>
7. Типи деструктивної поведінки. URL: <https://holdyou.net/news/nipy-destruktivnogo-povedeniya>
8. Яцишина А. М. Психологічні умови корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Держ. заклад «Південноукраїнський нац. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2021. 248 с.

References:

1. Dauksha, L. M., & Adamovych, O. V. (2021). Vzaiemozv'язok skhylnosti do destruktivnoyi povedinky ta emotsiynoho intelektu pidlitkiv [Interrelation of a penchant for destructive behaviour and emotional intellect of teenagers]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, 4, 77-84. doi: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-4-10> [in Ukrainian].

2. Pravoporushennia i zlochyny ditei: vidpovidalnist ditei ta yikh batkiv [Offences and crimes of children: responsibility of children and their parents]. Retrieved from <https://ngaleshynska-gromada.gov.ua/news/1625746960/> [in Ukrainian].
3. Pryiomy konstruktyvnoi ta destruktivnoi vzaiemodii u konflikti [Techniques of constructive and destructive interaction in the conflict]. Retrieved from <https://alexus.com.ua/prijomi-konstruktivno%D1%97-ta-destruktivno%D1%97-vzayemodi%D1%97-u-konflikti/> [in Ukrainian].
4. Zhuravel, T., & Udovenko, Yu. (2022). *Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv* [Prevention of destructive behaviour of teenagers]. Kyiv: Vyd-vo FO-P Buria O. D. Retrieved from <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41510> [in Ukrainian].
5. Samoilov, A. M. (2017). *Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv u sotsialno-vykhovnomu seredovyshchi zahalnoosvitnoi shkoly* [The prevention of adolescent deviant behaviour in the social and educational environment of a secondary school]. (Candidate's thesis). Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Vinnytsia [in Ukrainian].
6. Samsin, I. L., & Hachak-Velychko, L. A. (2021). Osnovni chynnyky formuvannia deviantnoi povedinky nepovnolitnikh [The main factors of the formation of deviant behaviour of minors]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, 28, 43-47. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/385> [in Ukrainian].
7. Typy destruktivnoi povedinky [Types of destructive behaviour]. Retrieved from <https://holdyou.net/news/nipy-destruktivnogo-povedeniya> [in Ukrainian].
8. Yatsyshyna, A. M. (2021). *Psyholohichni umovy korektsii emotsiino-destruktivnoi povedinky ditei molodshoho shkilnoho viku* [Psychological conditions for the correction of emotionally destructive behaviour of children of primary school age]. (Candidate's thesis). State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky". Odessa [in Ukrainian].

Deresh V. S.,

orcid.org/0000-0003-3740-7288

THEORETICAL ASPECTS OF DESTRUCTIVE BEHAVIOUR OF TEENAGERS

The article deals with the theoretical aspects of destructive behaviour of teenagers. It has been determined that destructiveness is inherent in every person, but it is most pronounced in the transitional age. The characteristic features of the destructive behaviour model of minors have been revealed and it has been noted that such behaviour is characteristic of teenagers with a low degree of socialization, who avoid society and are poorly adapted to its conditions. It has been found that destructive behaviour is a multi-determined phenomenon, because it is caused by a system of interrelated factors.

The types of destructive behaviour of teenagers and the forms of their manifestation have been considered in the article. It has been found that externally destructive behaviour has an antisocial direction, because it is aimed at destroying the social norms of behaviour accepted in society. A teenager opposes himself to the moral, ethical or cultural norms that operate in society. Forms of manifestation of outwardly destructive behaviour of teenagers are slander, violation of social norms and rules, moral humiliation of others, vandalism, ecocide, cruel treatment of animals that can lead to their death, intentional physical harm to people, etc. It has been established that the internally destructive type of behaviour of teenagers (self-destructive behaviour) is aimed at self-destruction of the personality and his/her disintegration. Such behaviour manifests itself in such forms as computer addiction and gambling, deviations in eating behaviour, chemical addictions, changing appearance through body modification, risky actions, auto-aggression, risky sexual behaviour, suicidal behaviour, etc. As a separate type of destructive behaviour of teenagers, the destruction of minors in the educational environment has been highlighted.

The content of the main indicators of destructive behaviour of teenagers, which are psychological changes in the personality and changes in the appearance of children and their behaviour, has been revealed.

Key words: teenagers, destructive behaviour, risky actions, deviant behaviour, addictions, antisocial orientation, self-destructive behaviour, auto-aggression, bullying.

Дата надходження статті: 27.10.2022 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Примакова В. В.